RECENZIÓ

Kőnig Julianna

ÚJABB MÉRFÖLDKŐ A MAGYAR GREGORIÁNKUTATÁSBAN

Gilányi Gabriella: Töredéktől a műhelyig. Egy 15. századi Graduale Strigoniense rekonstrukciója – From Fragments to Workshop. Reconstructing a 15th-Century Graduale Strigoniense. Budapest: HUN-REN BTK ZTI Régi Zenetörténeti Osztály, 2025 (Resonemus pariter. Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez – Studies in Medieval Music History, 4., szerk. Czagány Zsuzsa)

A közelmúltban a hazai gregoriánkutatás területén jelentős előrelépést és megannyi új eredményt hozott a töredékkutatás. Különösen fontos ez, mivel a történelem pusztító viharai – legfőképp a török hódítás – a középkori magyar könyvállomány számottevő részét felemésztették. E veszteségek ellenére a fennmaradt kéziratok révén ma már egyre pontosabb kép rajzolódik ki a középkori Magyarország liturgikus gyakorlatáról. Gilányi Gabriella termékeny kutatói pályája során száznál is több publikációval járult hozzá a hazai gregorián ének ismeretlen rétegeinek feltárásához. Munkáját az ELTE HTK Zenetudományi Intézetének Régi Zenetörténeti Osztályán végzi, a jelen recenzió tárgyául szolgáló kötet az osztályon 2019-ben alapított *Resonemus pariter* című sorozat részeként jelent meg. Mi több, a sorozat első tagja szintén Gilányi Gabriella munkája.[1] A 2025 elején kiadott negyedik, *Töredéktől a műhelyig. Egy 15. századi Graduale Strigoniense rekonstrukciója* című kötetben a szerző a korábbihoz hasonló feladatra vállalkozott: egy, a középkori Magyarország területéről származó, töredékesen fennmaradt liturgikus kottás kézirat rekonstruálását tűzte ki célul. A frissen megjelent kiadvány fókuszában álló liturgikus könyv műfajából adódóan azonban ezúttal – az előző kötet elemzésétől valamelyest eltérően – más szempontokra helyezte a hangsúlyt, hiszen a graduále énektételei az antifonálékban találhatókkal ellentétben kevésbé variábilisak, jóval kötöttebb rendet követnek. A szerző a hozzá igen közel álló paleográfiai analízissel jutott meggyőző eredményre. A kötetben végig gazdag képanyag,

1 Gilányi Gabriella: *Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából – Mosaics of the plainchant tradition of Transylvania*. Budapest: BTK ZTI Régi Zenetörténeti Osztály, 2019 *(Resonemus pariter. Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez – Studies in Medieval Music History, 1.)*. A kötetről Barbara Haggh-Huglo (*Plainsong & Medieval Music*, 31/2. [October 2022/2], 176–182.) és Hende Fanni (*Magyar Könyvszemle*, 137. [2021/2], 276–278.) írtak recenziót.

táblázatok és Meszéna Beáta gondos dallamátírásai segítik az olvasót az értelmezésben. A függelék tartalmazza továbbá az összehasonlításhoz felhasznált források zenei írásjeleinek táblázatba foglalt áttekintését, a vizsgálódásba bevont tágabban kapcsolódó töredékek részletes leírását és fakszimile anyagát, valamint egy földrajzi tájékozódást segítő térképet, amely a kötetben szereplő városokat tünteti fel.

A kötet gondosan van felépítve, szerkezete következetes. A szerző a bevezetésben körvonalazza a munka alapelvét: „Könyvünk vezérfonala az egykori graduále fennmaradt töredékeinek tartalmi-zenei elemzése, azaz a középkori zenei kódex *egészének részek* (fragmentumok) általi rekonstrukciója a zenei medievisztika rendelkezésre álló analitikus eszköztárának segítségével." (15.) Azaz a töredékeken olvasható liturgikus énektételek, a neumakészlet és a dallamanyag azonosításával és ezek összehasonlító vizsgálatával Gilányi e módszertani eszköztárat – a liturgikus tartalom, a notáció és a dallamkészlet elemzését – kellő precizitással alkalmazva halad lépésről lépésre egyre közelebb az anyakódex megismerése és rekonstrukciója felé. A szerző az egykori 15. századi graduálét nyolc különböző méretű és állapotú töredék alapján rekonstruálja. A munka hat fő fejezete világosan tükrözi a kutatás szakaszait: a rendelkezésre álló adatok feltárását követően az azonosítás, összehasonlítás és részletes elemzés lépésein át jut el a töredékanyag végső kiértékeléséig.

Gilányi nem csupán a kutatás elsődleges célját – az anyakódex provenienciájának meghatározását – teljesíti, hanem munkája révén értékes bepillantást enged a történelmi Felső-Magyarország szabad királyi városainak mindeddig kevéssé tárgyalt zenei kódexkultúrájába is. Ennek az iránynak a vizsgálata azért is kihívás, mert szoros kapcsolatot mutat az esztergomi rítus fő sodrával, amelytől csupán finom, árnyalatnyi variánsok alapján különíthető el. Ugyanakkor éppen ezek az eltérések kínálnak lehetőséget a régió sajátosságainak feltárására.

Az első két fejezet a fragmentumokat őrző kötetek és intézmények bemutatásával, valamint az egykori kódex könyvészeti feltérképezésével kezdődik, felvázolva a kutatás kiinduló állapotát. A fennmaradt nyolc töredéket jelenleg három magyarországi város – Budapest, Pécs és Szombathely – különböző gyűjteményei őrzik. Egyetlen töredék kivételével a hordozókönyvek is ismertek, ezek számbavételével a szerző a fragmentumok keletkezési körülményeinek és későbbi sorsának feltárására törekszik. A fejezet végi összefoglalás rámutat arra, hogy ez az áttekintés elsősorban a bekötött nyomtatványok és kéziratok utóéletéről szolgál adatokkal. Bár az első két fejezet alapvetően leíró jellegű, a szerző már a kezdetektől óvatos következtetésekkel a Felső-Magyarország térsége felé tereli a proveniencia meghatározását.

A töredékek külső jegyeit leíró fejezetek után következik a kutatói munka egyik legizgalmasabb része, a tartalmi elemzés. A fragmentumok liturgikus összetételének precíz, minden részletre kiterjedő (időszak, műfaj, tónus, Cantus- és Melodiarium-azonosító), táblázatba foglalt áttekintése szolgál az összehasonlító vizsgálat alapjául. A töredékek az egykori graduále több egységét is lefedik: *temporale*, *sanctorale* és *commune sanctorum* tételeket is tartalmaznak.

A dallamelemzést módszertani áttekintés előzi meg, amelyben a szerző kitér a töredékesen fennmaradt dallamok átírási gyakorlatára, valamint az összehasonlítás eszközeire, módszereire is. Gilányi Gabriella a dallamok összehasonlításához tizenhat középkori magyar miseforrást vont be, a munka során kirajzolódó variánsokat értékelve. Ehhez a *Melodiarium Hungariae Medii Aevi Digitale* weboldal[2] dallamátírásait használta fel. Az említett online adatbázis a középkori magyar kottás kéziratok liturgikus énekeinek dallamátírásait gyűjti össze. Mivel még nem tartalmazza az összes zsolozsma- és misetételt, a szerző az adatbázisból hiányzó műfajokhoz a legfrissebb nyomtatott irodalmat vette alapul.[3] Beható dallamvizsgálata kimutatta, hogy a töredékek anyakódexeit, habár szoros kapcsolatot mutatnak az esztergomi székesegyház irányadó fő forrásaival, mégsem azokról másolták. A töredékek dallamai ugyanis nem pontosan követik a hagyományt képviselő forrásokat. A dallamvariánsok aprólékos analízise alapján a töredékek dallamai a felső-magyarországi kéziratokkal mutatnak párhuzamot, ezenfelül saját szűkebb helyi hagyományra utaló zenei megoldásokat is tartalmaznak. Következtetéseit a szerző végig kottapéldákkal alátámasztva fogalmazza meg. Ebben a fejezetben olykor az átírt dallamok egymás mellé helyezve szerepelnek, első pillantásra összetett struktúrát alkotva. Ennek oka a részletek rövidsége lehet. Az azonosságok és eltérések könnyebb áttekinthetőségét segíthetné az összetartozó vagy éppen eltérő hangok különböző színnel való jelölése. A dallamvariánsok elemzése egyértelműen kimutatta, hogy a töredékek szorosan kapcsolódnak az esztergomi hagyományhoz, a notáció vizsgálata azonban tovább árnyalta a képet.

A töredékek hangjegyírásáról szóló fejezet jelentőségét jól tükrözi a köteten belüli elhelyezkedése. Míg Gilányi Gabriella előző munkájában (*Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából. Egy Anjou-kori antifonále töredékei Erdélyben*) ez a rész a liturgikus tartalom bemutatását és a dallamelemzést megelőzően kapott helyet, a jelen kötetben közvetlenül az összegző zárófejezet előtt szerepel. Ez a szerkezeti elrendezés azt sugallja, hogy ezúttal a szerző másra helyezte a hangsúlyt: míg a hangjegyírás vizsgálata korábban iránymutatásként szolgált, és a dallamelemzéssel jutott eredményre, most fordítva, a notációelemzés erősítette meg a nagyszombati provenienciát.

Gilányi Gabriella a korábbi munkáiból ismert alapossággal tárja fel a töredékek notációs sajátosságait, figyelmet fordítva a legfinomabb részletekre is, mint például a tollhasználat és írásirány. A provenienciameghatározás legfontosabb elemeinek számbavétele mellett azt is kimutatja, hogy a töredékek minden kétséget kizáróan összetartoznak. Egyik legkülönlegesebb jegyük az öt vörös kottavonalból álló szisztéma, amelyről kiderül, hogy leggyakrabban a külhoni hatásokkal erőteljesebben érintkező Felső-Magyarország notált kézirataiban jelentkezik, vagyis a kottasorok száma is a királyság északi vidéke felé tereli a figyelmet (95.). Majd

2 https://melodiarium.zti.hu/, (utolsó megtekintés: 2025. május 31.).

3 Kovács Andrea: *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei. Alleluiák – Kritikai dallamkiadás*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2022 (Musica Sacra Hungarica 5.).

az alapneumák (punctum, pes, clivis, torculus, porrectus, scandicus, climacus, cephalicus) aprólékos vizsgálatával két jelentős középkori esztergomi kottás kézirattal, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár *c* és *d* antifonáléival (Ms. I. 3c és Ms. I. 3d) hozza párhuzamba a töredékeket. A kéziratok hangjegyírásának részletes elemzése nyomán arra a következtetésre jut, hogy bár a töredékek alapján részben rekonstruálható egykori graduále több ponton – például az öt vörös kottavonal alkalmazásában – párhuzamot mutat az említett kéziratokkal, ezek mégsem alkotnak egységet, nem tekinthetők egymás párkódexeinek. A köztük lévő kapcsolat felismerése azonban azért is jelentős, mert hozzájárul a korábbi ismeretek felülvizsgálatához és árnyalásához. Gilányi Gabriella tanulmányában a középkori felső-magyarországi liturgikus-zenei kódexkultúra minden eddiginél plasztikusabb és differenciáltabb képét rajzolta meg.

A kiadvány érdeme, hogy a *Resonemus pariter*-sorozat többi tagjához hasonlóan[4] többnyelvű, a tanulmány magyar és angol nyelven is olvasható, így a nemzetközi olvasóközönség számára is hozzáférhető. A szélesebb publikum elérése különösen fontos, hiszen elősegíti a nemzetközi kutatói kapcsolatok és együttműködések létrejöttét. Ez különösen jelentős annak fényében, hogy a középkori Magyarország területéről származó liturgikus emlékek gyakran a mai országhatáron kívül kerülnek elő, s feltárásuk gyakran nemzetközi együttműködés keretében valósulhat meg.

A kötet egy eddig ismeretlen 15. századi graduále részletes elemzését olvasmányos, jól követhető és értelmezhető formában tárja az olvasó elé. Ugyanakkor a medievisták számára módszertani kézikönyvként is szolgálhat, megmutatva, milyen szempontok mentén és milyen módszerekkel lehet és érdemes a középkori kottás kódexek töredékesen fennmaradt emlékeit vizsgálni.

4 A *Resonemus pariter* sorozat második kötete magyar, angol és horvát nyelven jelent meg: Szoliva Gábriel: *Hymnuale Ecclesiae Zagrabiensis.: Hagyománytisztelet és egyéni alakítás a zágrábi székesegyház 15. század eleji himnáriumában – Traditionalism and Innovation in the Early 15th-Century Hymnal of Zagreb Cathedral – Tradicionalni i novi elementi u himnariju Zagrebačke katedrale s početka 15. stolječa.* Budapest: BTK ZTI Régi Zenetörténeti Osztály, 2019. A harmadik kötet pedig csak magyar nyelven: Czagány Zsuzsa és Sarbak Gábor (szerk.): *Cantuale Paulinorum s. XVI – Zene- és nyelvtörténeti tanulmányok a Częstochovai pálos kantuáléról.* Budapest: BTK ZTI Régi Zenetörténeti Osztály, 2022.